

« zurück blättern vor »

HARTOWAĆ v. imp./pf., ab 1562. **1)** ‘Eisen, Stahl und Glas härten, indem man es auf eine hohe Temperatur erhitzt und plötzlich abgekühlt wird; auch übertr.’ – ‘nadawać stali, żelazu, szkłu itp. twardość przez nagrzewanie ich do wysokiej temperatury i nagle ostudzenie; też przen.’: 1562 RejZwierz 111v, SPXVI *Tákże sie też w swym stanie / nie wybijaj s kloby / A mocno poczćiwofcia / hártuy sobie szroby.* o 1568 RejZwierz 254, SPXVI *Imię Bogá wfzechmocnego / A mocna obroná iego / Toć iest zbroiá poććiwego / Rycerzá Krześćijańfskiego. Tá zbroiá s cnoty kowána / Ma być wiárá hártowána.* o 1588 Calep 790b, SPXVI *Persolido – Hartuię, umarżtocienię.* o 1805 DzWil 7 250, NOWO *Potrzeba czystego i gładkiego pisanía podała sposób hartowania piór pisownych.* o 1909 Lamus 3 330, DOR *Dzieckiem pomnę, jak w domu rodzica mojego, płatnerza, czeladnicy hartowali zbroje, do białości je rozpalając i rzucając do zimnej wody.* o 1947 Wrażęj Metale 42, DOR *Celem zahartowania ostudza się ogrzaną stal w wodzie lub w wypadku łagodnego hartowania – w oleju rzepakowym.* – (SŁA), SPXVI, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. **2)** ‘in Bezug auf Lebewesen oder lebende Organismen: abhärten gegen äußere, insbesondere atmosphärische Einflüsse; psychisch stärken, widerstandsfähig machen’ – ‘w odniesieniu do istot i organizmów żywych: czynić bardziej wytrzymałym, odpornym fizycznie na wpływy zewnętrzne, zwłaszcza atmosferyczne; wzmacniać, uodparniać pod względem psychicznym’: 1577 ModrzBaz 109v, SPXVI *nie zówždy w ćieniu leżeć / ále słońcem á mrozem f’korę f’woię ma hártowác.* o 1577 ModrzBaz 110, SPXVI *Syn skoro się rodzi / Nieśiemy iy do rzeki / że się w wodzie chłodzi. Mrozem iy hártuiemy.* o 1782 Oss.Sen. 3, L *Kogo nieszczęśliwość długo prześladaue, hartuię na ofstatek.* o (†1826) 1970 Ossol.Wiecz. 26 *Niedaleko w zapadłym zamczysku mamona siedziála na skarbach [...] Panicz myślił się do prawdy hartowác u diabła i tam się zapędził.* o (1886) 1928 Urban.Księż. 85, DOR *Starála się moje dziewczęta hartowác, przyzwyczajála do trudów i niewygód, i dzięki tej metodzie wychowania wyrosły na kobiety zdrowe, silne, nie chorujące prawie nigdy.* o 1903 Witkiew.S.Gier. 153, DOR *Przeprowadził tyle doświadczeń, dokonał tylu prób, kuł i hartował tak swój talent, jak nikt inny, aż osiągnął całkowitą znajomość wszystkich zagadnień sztuki.* o (†1945) 1947 Krzywosz.Życie 10, DOR *Prześladowanie wzmacniało opór, hartowało wolę.* o 1949 Świąt.B. Upr. 231, DOR *Jeśli produkujemy rozsądę w inspektach, hartujemy ją na niską temperaturę przez zdejmowanie okien na noc na kilka dni przed wysadzeniem i tylko w wypadku przymrozku nakrywamy ją.* o 1952 Moda 25, DOR *Codziennie kąpiele latem w rzece (...) mają duże znaczenie dla naszego zdrowia (...) hartują i wzmacniają organizm.* o 1953 Szew.Kleszcze 202,

DOR *Był człowiekiem słabym. Nieszczęścia, zamiast go hartować, odbierały mu siłę.* – (SLA), SPXVI, L (fig.), SWIL (fig.), SW (przen.), LSP, DOR. **3**) ‘in etw. hineinstoßen oder hineinstechen’ – ‘utkwąć uderzywszy w coś’: 1569–1586 KochMon 31, SPXVI *Naprzod Paris wystrzelił oszczep i uderzył Atrydę prawie na tarcz, jako był umierzył; Lecz żelaza nie przebił, bo grot nie hartował W pawężę niedobyłq.* ◊ [LBel.] 1636 Żebr.Ow. 199, L *Grot pierwszy darmo szedł puszczony, drugi za nim, by był szedł siłą miarkowaną, hartować miał w grzbiecie.* – SPXVI, L (zan.), SW (stp.). ◊ **Etym: 1**) frühnhd. *härten* v., ‘Werkstoffe (wie Eisen, Stahl) hart machen, indem man sie erhitzt und plötzlich in Wasser abkühlt; einen Menschen abhärten, gegen äußere Einflüsse widerstandsfähiger machen’, GRI, nur für Inh. 1, 2. **2**) frühnhd. *Härte* subst. f., ‘Festigkeit von Gegenständen’, GRI, nur für Inh. 1. ◊ **Der:** *hartowny* adj., 1575 CzechRozm 129, SPXVI, zuerst geb. CN; *zahartować* v. pf., †1620 Koch.Ariost 2 106, zuerst geb. L, nur für Inh. 1, 2; *uhartować* v. pf., 1684 W.Koch.Dz.B. 106, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 1, 2; *hartnie* adv., [hapax] 1776 Zab.XIV/1 s.158, DOR, zuerst geb. L, nur für Inh. 2; *hartownie* adv., (†1849) 1949 Slow.Poem.I 200, DOR, zuerst geb. L, nur für Inh. 2; *harcie* v., zuerst geb. L; *pohartować* v. pf., zuerst geb. L; *wyhartować* v. pf., [hapax] (1854) 1949 Choj.Alkh.IV 268, DOR, zuerst geb. L, nur für Inh. 1, 2; *zhartować* v. pf., zuerst geb. L; *odhartować* v. pf., ‘weich machen’, 1834 PT VI 477-8, SJAM, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 1, 2; *rozhartować* v. pf., (1840) 1949 Słow.Lilla 356, DOR, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 1, 2; *zahartować się* v. pf., 1852 Bog.Kapit. II 21, DOR, zuerst geb. SWIL, nur für Inh. 2; *hartownia* subst. f., ‘Teil des Eisenwerks, in dem die Härtung passiert’, 1908 Dan.Wraż. 112, DOR, zuerst geb. SW, nur für Inh. 1; *hartownik* subst. m., ‘Arbeiter, der Stahl härtet’, zuerst geb. SW, nur für Inh. 1; *przechartować* v. pf., [hapax] 1949 Por.rzem. 254, DOR, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 1; *hartowacz* subst. m., ‘Arbeiter, der Stahl härtet’, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 1. ❖ Aus frühnhd. *tenit* *härten* ‘Waffen, Eisen erhärten’ vielleicht im 15. oder frühen 16. Jh. entlehnt; im 16. Jh. bereits metaphorisch, zunächst für die physische Abhärtung von Menschen, für die nicht-physische erst Ende des 18. Jhs. belegt und seit LINDE gebucht. Deutscher Einfluß (vgl. GRIMM 10, 511) ist dabei möglich, aber nicht zwingend. Aus dem 19. und 20. Jh. stammen Belege, in denen der metaphorische Bezug noch gut spürbar ist. Umgangssprachlich und mundartlich (19.–20. Jh.) gibt es noch weitere metaphorische Anwendungen. Inhalt 3 ist eine Ableitung von *hart* ‘Spitze eines Würfelspießes’ (†*hart* I).